

Vargonų instrumentas kaip tyrimų objektas

Vargonai – tai sudėtinga skirtingų komponentų visuma, kurioje išpūdinga architektūra ir puošnūs ornamentai harmoningai dera su įvairiausių tembrų sąskambiais. Vargonai gali užgroti fleitų chorą (*Flet Major, Flet Minor, Fletromers, Quintadena, Jula, Waldflet* ir kt.), styginiais (*Gambe, Salicional, Viola, Geigenprincipal* ir kt.) ar pučiamaisiais muzikos instrumentais (*Trompete, Oboe, Fagotte* ir kt.), sodriai riaumoti kaip liūtas ar lokys (akustinis būgnas, *Posaune, Bombard, Bärpfeife*), skambinti varpeliais (*Vox Campanarum, Cymbelstern*), „prabilti“ angelišku, dangišku ar net žmogaus balsu (*Vox angelica, Vox celestis, Vox humana*) ar banguoti tarsi jūros banga (*Unda maris*). Įvairiausių formų ir dydžių mediniais bei metaliniais vamzdžiais išgaunamas skambesys – tai neatskiriama unikalaus vargonų portreto dalis, liudijanti šio instrumento savitumą, o vargonų dispozicija – tarsi vizitinė kortelė, bylojanti apie instrumento dydį, stilių, vargondirbystės mokyklą ar net konkretų meistrą. Atskirose šalyse, mokyklose pastebimi skirtingi tų pačių registrų pavadinimai, jie užrašyti skirtingomis kalbomis, skiriasi ir morfologiškai. Tikslaus registro pavadinimo, atitinkančio ir vamzdyną, ir ant vamzdžių esančius autentiškus įrašus, nustatymas itin gelbsti tyrinėjant instrumento geografinės kilmės, autorystės klausimus.

Baroko laikotarpiu Europos muzikos meno istorijoje vargonai buvo vienas svarbiausių instrumentų. Mozartui priskiriama iškalbinga sentencija „Mano akims ir ausims vargonai amžinai bus instrumentų karalius“⁵¹⁰, kurią jis pasakė veikiausiai žavėdamasis tos epochos autorių, tokių kaip Bachas, Buxtehude, Händelis, Pachelbelis ar daugelis kitų, vargoninės muzikos palikimu. Lietuvos barokinių vargonų mene XVII–XIX a. pradžios situacija buvo nevienalytė – profesionalus vargonavimas daugiausia buvo siejamas su turtingomis parapijinėmis ir vienuolijų bažnyčiomis, kurios išgalėjo pritraukti dosnių rėmėjų, pakviesti garsių vargondirbių, kad pastatytų keliolikos ar keliasdešimties registrų instrumentą. Tarp tokių pavyzdžių – neišlikę išpūdingi 1619 m. Kretingoje pastatyti dviejų manualų ir pedalų, 36 balsų vargonai; 1614 m. Vilniaus bernardinų bažnyčioje pastatyti senieji dviejų manualų ir pedalų, 29 balsų vargonai; meistrui Józefui Olszynskui priskiriami 1735 m. Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje pastatyti 46 balsų, dviejų (arba trijų) manualų su pedalais vargonai su pozityvu ant chorų (*Rückpositiv*); dideli vargonai Raseinių dominikonų vienuolyno bažnyčioje, kuriuos 1819 m.⁵¹¹ pastatė

510 Vok. *Die Orgel ist doch in meinen Augen und Ohren der König aller Instrumente*. Teigiama, kad šią frazę Mozartas užrašė laiške iš Augsburgio tėvui 1777 m. spalio 17 d. (pagal Georg Nikolaus von Nissen, Constanze Mozart. *Biographie W. A. Mozarts*. Georg Olms Verlag, 1984, p. 313).

511 Raseinių dominikonų bažnyčios 1820 m. vizitacija (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 13v)

nežinomas meistras (vargonai turėjo 26 balsus ir 4 pleištinės dummies; pagal registrų skaičių manoma, kad vargonai buvo dviejų manualų). Tačiau atokesnėse mūsų krašto teritorijose, mažose bažnyčiose vargonavimo sąlygos nebuvo palankios, tai liudija archyvinuose dokumentuose dažniausiai minimi sugedę, prastos būklės ar visiškai netinkami griežti vargonai. Be to, XVIII a. pradžioje Vakarų Europoje, o Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje, plečiantis orkestrų veiklai, įvairios kapelos ir instrumentiniai kolektyvai tapo parankesne didikų pasididžiavimo forma. XVIII a. antroje pusėje–XIX a. Lietuvos didikai itin mėgo keliauti su savo orkestru⁵¹², archyvinuose dokumentuose aptinkama žinių, kad ir bažnyčios vis dažniau kviesdavo orkestrus arba juos laikė ir savo žinioje, kaip tai liudija Gardino jėzuitų bažnyčios 1773 m. inventoriuje minimas instrumentų sąrašas, tarp jų – ir vargonai „su pedalu, neseniai pastatyti, kainavę 5 000 lenkiškų auksinų“⁵¹³:

<i>Smuikai</i>	7. (vnt.)	<i>Basetlė geltona, krokuvietiška</i>	1.
<i>Kontrabosas</i> (lenk. <i>Kwartwiolę</i>)	1.	<i>Fagotas</i> (?) (lenk. <i>Bason</i>)	1.
<i>Fleitos</i>	2.	<i>Bosinė fleita</i>	1.
<i>Skersinės fleitos</i>	2.	<i>Ragai</i> (?) (lenk. <i>Krzywoszy</i>)	2.
<i>Valtornos</i> (ex. G. M.)	2.	<i>Valtornos</i> (ex. <i>Dis</i>)	2.
<i>Trimitai</i>	4.	<i>Trimitų pūstukai</i>	4.
<i>Valtornų pūstukai</i>	4.	<i>Senos trimitų kronos</i>	2.
<i>Senos valtornų kronos</i> (lenk. <i>Kragliki</i>)	6.	<i>Klavikordas</i>	1.
<i>Valtorna sena</i> (ex. G.)	1.	<i>Trimitas senas</i>	1.
<i>Trimitų vamzdžių</i>	11.	<i>Valtornų vamzdžių</i>	4.

Panašus instrumentų surašymo įvykis aptinkamas ir tais pačiais metais (1773) sudarytame Vilniaus universiteto muzikantų bursos inventoriuje⁵¹⁴:

<i>Smuikas raudonas su smičiumi ir dėžute</i>	1. (vnt.)	<i>Smuikas pilkšvas su smičiumi</i>	1. (vnt.)
<i>Smuikas juodas sidabruotu grifu ir dėžute</i>	1. (vnt.)	<i>Smuikai prasteni</i>	4. (vnt.)
<i>Altas</i>	1.	<i>Kontrabosas</i> (lenk. <i>Kwartwiolę</i>)	2.
<i>Obojus</i>	4.	<i>Skersinė fleita</i>	1.
<i>Fleita</i>	2.	<i>Valtornos</i> (ex. <i>Literis D. F. J.</i>)	3 poros
<i>Valtornos pilkos</i>	1 pora	<i>Valtornų kronos</i> (lenk. <i>Kragliki</i>)	8.
<i>Valtornų pūstukai</i>	2.	<i>Trimitai aukštesni geresni</i>	2 poros.
<i>Trimitai prasteni</i>	1 pora.	<i>Trimitas sugedęs</i>	1.
<i>Trimitų kronos</i>	13.	<i>Trimitų pūstukas</i>	4.
<i>Alto pūstukas</i>	1.	<i>Trombonas su pūstuku</i>	2.
<i>Ragai</i> (lenk. <i>Krzywoszyw z abszkrurami</i>)	2.		

512 Lietuvos dvarų muzikinė kultūra plačiai aprašoma monografijoje „XVIII a. II pusės–XIX a. muzikinė Lietuvos dvarų kultūra: stiliaus epochų sankirtose“ (Kiauleikytė, 2008).

513 Gardino jėzuitų bažnyčiai priklausę muzikos instrumentai, išvardyti bažnyčios 1773 m. inventoriuje (ЦПА Г, ф. 259, ап. 2, б. 71, л. 2v).

514 Sąrašo originalas saugomas VUB RS, f. 2, DC–6, p. 144–146; sąrašas publikuotas: Jerzy Kochanowicz, *Słownik geograficzny jezuićkich burs muzycznych. (Materiały)*, Krakow: Wydawnictwo WAM, 2002, p. 242–243. Už nuorodą dėkoju dr. Liudui Jovaišai.

XVIII a. antroje pusėje suklestėjusios Vilniaus vargondirbystės mokyklos vienodo dydžio baroko ir klasicizmo laikotarpio instrumentai tembriniu požiūriu beveik nesiskyrė. Vakarų Europoje, kaip ir Lietuvoje, vargonų dispozicija klasicizmo laikotarpiu kito nedaug, pastebima tendencija greta tradicinių barokinių principaliųjų, fleitinių ir liežuvėlinių registrų gausiau naudoti strykinių (stygiųjų), dar vadinamų gambinių (vok. *Streicher*, pranc. *jeu gambé*), instrumentų skambesį imituojančius balsus (*Viola, Gamba, Gemshorn, Aeolina* ir kt. registrai). Tačiau XIX a. viduryje Lietuvos vargonų skambesyje įvyko radikalus stilistinis pokytis, antrinantis Vakarų Europos muzikinėje kultūroje pasklidusiai romantinei tradicijai. Tuo metu vargonų dispozicijoje imta koncentruotis į skirtingus vienodo aukščio registrus (tai lėmė aukštų oktavinių balsų atsisakymą), atskiruose vargonų manualuose sutelkiami fleitiniai, strykiniai, liežuvėliniai registrai, atitinkantys simfoninio orkestro grupes, prancūzų romantikų kūryboje formuojasi *vargonų simfonijos* žanras.

Iki šiol mažai dėmesio sulaukusi Lietuvos vėlyvojo baroko ir klasicizmo vargonų muzikinės dalies – instrumento specifika skatina patyrinėti, ar Vilniaus vargondirbystės mokykla, reprezentuojama originalios dvibokštės prospekto kompozicijos, turi ir skiriamųjų instrumento požymių. Į tai galima atsakyti remiantis vargonų dispozicijos, registrų ir papildomų įrenginių specifinio užrašymo, klaviatūrų diapazono tyrimais.

Vilniaus mokyklos vargonų dispozicijų ypatumai

Daugelis autentiškų Lietuvos vargonų dispozicijų ar atskirų registrų iki mūsų dienų neišliko, nes nemažai vargonų buvo perdaryti, pastatytas naujas instrumentas su senojo fragmentais (pavyzdžiui, oro dėžėmis, dumplėmis, vamzdžiais). Instrumentų dispozicijos keitėsi po kiekvieno didesnio remonto ar rekonstrukcijos, registrų pavadinimai griežtykloje dažniausiai buvo atnaujinami pagal esamo (o ne instrumento sukūrimo) laikotarpio tradicijas. Lietuvos istoriniai instrumentai buvo „tobulinami“ įvairaus profesinio lygio meistrų, todėl iki šių dienų tik nedaugelio instrumentų griežtykloje išliko autentiški registrų užrašai ir juos atitinkantis autentiškas vamzdynas (tokių pavyzdžių yra Adakavo, Budslavo, Vilniaus Šv. Dvasios, Žirmūnų⁵¹⁵ bažnyčiose, 64 pvz.). Dažniau pasitaiko, kai vargonų

515 Tokia situacija Žirmūnų bažnyčioje buvo 2005 m., kai per ekspediciją apžiūrėjus vargonus griežtykloje buvo matyti autentiški registrų užrašai, dalis vargonų vamzdžių buvo autentiški. Tuo metu vargonai buvo taisomi ir, tikėtina, instrumentas iš pagrindų perdarytas, todėl šiandien Žirmūnų bažnyčios vargonų dispozicija gali būti pakeista. Autentiška Žirmūnų bažnyčios vargonų dispozicija paskelbta p. 183 (taip pat Lietuvos istorinių vargonų kataloge: Povilionis, 2009, p. 341).